

DOI: 10.33310/2078-2128-2020-20-1-5-10
УДК 159.99

С. В. КАРСКАНОВА,
кандидат психологічних наук
ORCID ID 0000-0002-0930-2254
Email: sveta.karskanova@gmail.com
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського, Миколаїв, Україна

О. Г. БІЛЮК,
кандидат педагогічних наук
ORCID ID 0000-0002-4098-1064
Email: biliukelena@gmail.com
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського, Миколаїв, Україна

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНЬОГО ДЕФЕКТОЛОГА

Анотація. Вплив соціально-психологічного чинників на соціальний інтелект розглядається на основі професійних обов'язків дефектолога і визначенні психолого-педагогічних умов розвитку у майбутнього фахівця соціального інтелекту. Стаття присвячена аналізу психологічних детермінант розвитку соціального інтелекту у студентів – майбутніх дефектологів.

Ключові слова: дефектолог, соціальний інтелект, фактори, детермінанти, педагогічні умови, соціальні установки, активне соціально-психологічне навчання.

Вступ. Проблема формування соціального інтелекту майбутнього дефектолога лежить у площині професійного зростання особистості з акцентом на розвиток сторін соціального інтелекту. Предметом наукових досліджень професійного становлення майбутнього фахівця є різні напрями, форми та методи у роботах: С. Балей, Г. Балл, Л. Бандура, Е. Зеєр, І. Зязюн, Д. Міллер, В. Моляко, К. Платонов, В. Семіченко та ін. На думку вітчизняних дослідників (Л. Карамушка, В. Панок, Н. Пов'якель, О. Саннікова, Н. Чепелєва та ін.), також, майбутні фахівці повинні уміти розуміти психологічний зміст зовнішніх проявів особистості, прогнозувати можливі способи поведінки людини у певній життєвій ситуації, проєктувати найбільш ефективні способи спілкування з людьми відповідно до ситуації, яка виникає, практично застосовувати найдоцільніші прийоми соціальної взаємодії з позиції власного особистісного та професійного потенціалу.

У процесі дослідження проблеми професійного навчання студентів (дефектологів) постає необхідність у визначенні психологічних та педагогічних умов розвитку соціального інтелекту у майбутнього фахівця. Праці відомих учених: Ю. Бабанського, В. Загвязинського, В. Краєвського, І. Лернера, С. Савельєвої, Б. Чижевського, П. Підкасистого, А. Литвина та ін. присвячені науковому пошуку ефективних умов в організації освітнього процесу.

Наукові дослідження А. Леонтєєва, роботи О. Романовського, М. Канівця акцентують увагу

на тому, що професійний розвиток майбутніх фахівців потребує створення такого освітнього середовища закладів вищої освіти, яке сприяло б тому, що студенти самі все більш усвідомлено і цілеспрямовано опановували методологію і технологію самопізнання, саморозвитку та самореалізації. Креативне освітнє середовище можна визначити як сукупність органічно поєднаних передумов для розвитку соціального інтелекту та творчого потенціалу майбутніх дефектологів.

На даному етапі наукових досліджень чинники розвитку соціального інтелекту майбутнього дефектолога недостатньо розроблено.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу психологічних детермінант та педагогічних умов розвитку соціального інтелекту у студентів – майбутніх дефектологів.

Актуальність проблеми визначається необхідністю подальшої розробки теоретичних аспектів феномену соціального інтелекту взагалі та детермінант, що впливають на його розвиток, зокрема.

Результати.

Перегляд та аналіз нормативно-правових документів які включають перелік обов'язків, що педагоги готові визнати по відношенню до дитини дозволили виокремити основні функціональні обов'язки. Отже, до основних функцій вчителя-дефектолога, в умовах загальноосвітнього та інклюзивного закладу, належать: – надання корекційно-розвиткових послуг дитині з ООП (особливі освітні потреби, далі ООП), згідно

ІПР (індивідуальна програма розвитку, далі ІПР); – моніторинг досягнень у відповідній сфері розвитку дитини, згідно ІПР; – надання рекомендацій педагогічним працівникам щодо особливостей організації освітнього процесу, реалізації корекційно-розвиткових цілей у процесі навчання, технології для досягнення кінцевих цілей навчання, визначених в ІПР та застосування адаптацій (модифікацій); – консультативна робота з батьками дитини з ООП. Перелік функціоналу знаходиться у комунікативній сфері галузі освіти та галузі соціальних та поведінкових наук.

Соціальний інтелект особистості розвивається в соціально-культурних умовах, які змінюються в останні десятиріччя та призводять до погіршення розвитку таких здібностей, як здібність майбутніх дефектологів передбачати наслідки поведінки клієнтів у певній ситуації та здібність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях. Серед чинників, які негативним чином впливають на рівень розвитку чинників соціального інтелекту учасників дослідження, можливо назвати зміни дитячо-батьківського спілкування, зменшення інтенсивності безпосереднього дружнього спілкування та зріст частки спілкування в соціальних мережах, яка взагалі може не мати зворотного зв'язку.

Сутністю соціального інтелекту займалися Г. Айзенк, Г. Гарднер, Дж. Гілфорд, М. О'Саллівен, Ч. Спірмен, Р. Стернберг, Л. Терстоун, Р. Торндайк, М. Тісак, М. Форд, У. Чарлсворз та ін. На думку цих вчених сутність соціального інтелекту визначається як самостійне утворення в структурі інтелекту особистості, як інтегративна здатність адекватно сприймати, розуміти і прогнозувати поведінку та діяльність інших людей.

Особливості прояву соціального інтелекту у пізнавальній діяльності досліджено у роботах А. Брушлинського, Ю. Ємельянова, М. Кашапова, С. Максименка, В. Порядіної, С. Рахманкулової, С. Рубінштейна, М. Тарасенко, О. Тихомирова та ін.

Фактор успішності професійної діяльності при активних проявах соціального інтелекту проаналізовано в працях І. Баширова, Г. Берклунд, В. Генкіної, М. Лукічової, С. Руденко, К. Саутіної. Проте, в психологічній науці не існує єдиної думки стосовно структури соціального інтелекту. Виокремлюється комунікативна компетентність у структурі соціального інтелекту такими вченими, як-от: М. Амінов, М. Аргайл, М. Молоканов, Г. Олпорт, проте до складових комунікативної компетентності автори відносять різні властивості та характеристики. Отже, своєрідною здатністю знаходити спільну мову з

суб'єктами соціального оточення, легко взаємодіяти з людьми та налагоджувати контакти з ними можна визначити як соціальний інтелект.

Родинне оточення, місце роботи, студентська група, всі інститути соціалізації протягом життя людини є провідними соціально-психологічними чинниками у розвитку соціального інтелекту особистості людини.

На думку Н. Альохіної, соціальний інтелект – інтегральна інтелектуальна здатність, яка визначає успішність спілкування і соціальної адаптації майбутнього дефектолога. Соціальний інтелект об'єднує і регулює пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням соціальних об'єктів (значущих дорослих, інших людей як партнерів по спілкуванню, групи однолітків тощо). Соціальний інтелект забезпечує розуміння вчинків і дій людей, розуміння їх мовної продукції, а також невербальних реакцій (міміки, поз, жестів) і, є елементом у структурі комунікативних здібностей студентів, запорукою ефективності міжособистісних взаємин. Інтенсивність процесу формування соціального інтелекту стимулюється початком шкільного навчання, навчання у вищій школі, початком трудової діяльності [1].

Ретельний аналіз наукових досліджень з проблеми, визначення сутності, структурних і рівневих характеристик соціального інтелекту дозволив теоретично обґрунтувати поняття соціального інтелекту майбутніх дефектологів та структурувати: компоненти – когнітивний, поведінковий, регулятивний; показники – соціалізованість, соціальна адаптованість, соціальна компетентність; товариськість, відповідальність, організованість, самостійність; соціальна активність, самостійність, умотивованість, рефлексія, самоактуалізація, самоповага; рівні – високий, середній і низький [2, 7].

Сім'я є одним з основних та домінуючих соціальних інститутів, що сприяють засвоєнню суспільного досвіду на різних вікових етапах. Дослідження вчених у галузях освіти та соціальних і поведінкових дисциплін довели, що вже у ранньому дитячому віці діти, які виховуються у різних родинних умовах, відрізняються за кількісними і якісними характеристиками соціальної активності, яка виявляється у ставленні до оточуючих, до себе та до предметного світу. Процес формування соціального інтелекту розгортається у конкретних умовах життєдіяльності людини.

Необхідною умовою формування соціального інтелекту є система освіти як джерело знань про багатовимірний оточуючий світ, його матеріальну, соціальну, моральну та політичну сферу. Пік освітнього розвитку припадає саме на

студентство. Сучасні дослідники: О. Власова, В. Комаров, Т. Кудрявцева вважають освіту основним джерелом розвитку соціального інтелекту.

Поняття освіти у педагогічній психології зводиться до таких визначень: по-перше, освіта як соціальний процес передачі досвіду від покоління до покоління; по-друге, освіта як індивідуальний процес засвоєння й оволодіння загальнолюдським досвідом [7]. Отже, професійна освіта виступає одним із чинників розвитку соціального інтелекту майбутнього дефектолога.

Успішність оволодіння професійними знаннями, вміннями і навичками та їх реалізація у професійній діяльності залежать від педагогічних умов у навчально-виховному процесі підготовки майбутніх дефектологів.

Накопичений арсенал методичних прийомів сучасної педагогіки сприяє реалізації спільної діяльності та передачі досвіду людства, що створює умову високоякісних змістовних зразків вирішення ситуацій у професії, серед яких можна виділити такі, як-от: творчі завдання, робота в малих групах, навчальні ігри (рольові ігри, імітації, ділові ігри, освітні ігри), використання суспільних ресурсів (запрошення фахівця, екскурсії), соціальні проекти й інші поза аудиторні методи навчання (соціальні проекти, змагання, фільми, спектаклі, газети, виставки, презентації, пісні, казки), вивчення й закріплення нового матеріалу (інтерактивна лекція, робота з наочними приладами, відео й аудіоматеріалами, «Студент у ролі викладача», «Кожний навчає кожного», «Мозаїка», використання питань «Сократичний діалог», обговорення складних і дискусійних питань і проблем («Займи позицію» (шкала думок), ПОПС-формула, проєктивні техніки, «Один-удвох-усі разом», «Зміни позицію, «Карусель», «Дискусія в стилі телевізійного шоу», дебати, симпозіум), розв'язання проблем («Мозковий штурм», «Дерево рішень», «Аналіз казусів», «Переговори і медитація») [9].

Із рівнем розвитку соціального інтелекту тісно пов'язана мотивація соціального успіху. Дослідження М. Кубишкіної виявили роль соціального інтелекту в діяльності, спрямованій на досягнення високих результатів у соціально значущій професійній сфері [3]. Встановлено, що основними характеристиками людей з вираженим мотивом соціального успіху є більша активність та впевненість у собі, а також, високий рівень соціального інтелекту. У дослідженнях вітчизняних психологів тема взаємозв'язку соціального інтелекту та особистісних властивостей розроблена мало, наявні дослідження мають суперечливий характер. У ході комплексного дослідження, проведеного В. Куніциною, орієнто-

ваного на виявлення змісту і структури соціального інтелекту, виокремлено низку особистісних характеристик, пов'язаних з ним. Отже, встановлено, що чим вищий рівень соціального інтелекту, тим більше розвинені саморегуляція, самовпевненість, здатність впливати на оточуючих. Більш високому рівню соціального інтелекту відповідає і вищий рівень креативності, моральних настанов та самоповаги. Найвищий рівень соціального інтелекту характеризується задоволенням від спілкування та стосунків зі студентами, майбутніми колегами, розвинутих почуттям гідності, самоповаги, гнучкістю поведінки, високим рівнем саморегуляції та адаптивності [5].

Оскільки процес професійного становлення майбутніх дефектологів вимагає ґрунтовної психолого-педагогічної, методичної підготовки, тому вона має відповідати сучасному стану досліджень у цьому напрямі.

Майбутній дефектолог, за основними функціями діяльності, має спрямовувати освітній процес на особистість дитини, створювати максимально сприятливі умови для оволодіння дітьми з особливими потребами соціально накопиченого досвіду, опанування різними техніками мистецтва, розвитку і прояву творчої індивідуальності, моральних, інтелектуальних, трудових якостей, які забезпечували б особистості соціальну захищеність і гідне існування. Для реалізації зазначених завдань, у професійній підготовці самого дефектолога обов'язковим є врахування принципу паритетності. В основі принципу паритетності закладено ідеї особистісно орієнтованого та гуманістичного підходів до навчання. Крім того, стверджує М. Гриньова, принцип паритетності вимагає встановлення суб'єкт-суб'єктних стосунків, та застосування активних, інноваційних методів і форм навчання. Головна функція викладача – допомога студентові у процесі усвідомлення ним своїх індивідуальних задатків і здібностей як суб'єкту освітнього процесу, а це і є суб'єкт-суб'єктні стосунки (Гриньова, 2008) [4].

На думку Н. Савінової, у процесі професійного розвитку майбутніх дефектологів принцип паритетності вимагає суб'єктивної взаємодії у тандемі «викладач-студент», де викладач не стільки навчає, а допомагає студентові вчитися самостійно, у результаті чого студент отримує не лише знання, але й майстерність. До провідних принципів професійного розвитку майбутнього дефектолога слід віднести також принцип діалогізації. Діалогічна педагогічна взаємодія реалізується в умовах адекватного відображення учасниками педагогічного процесу позитивного

особистісного ставлення один до одного. Відкрита взаємодія або діалог на всіх етапах професійної підготовки дефектолога постає оптимальною умовою його готовності до педагогічної взаємодії у його подальшій професійній діяльності. Реалізація попередніх принципів професійного розвитку майбутніх дефектологів передбачає створення сприятливого середовища. Згідно з сучасними світовими освітніми процесами, середовище набуває вагомого значення для активного залучення суб'єктів освітнього процесу, розвитку демократичних засад, міжособистісних взаємин. Тому важливим у процесі професійного розвитку майбутніх дефектологів є принцип створення сприятливого соціального середовища (соціальних установок) для оволодіння практичними діями та операціями професійної діяльності в умовах соціально-педагогічних реалій, що забезпечує розвиток соціального інтелекту [7].

Дані теоретичних узагальнень у наших дослідженнях дали можливість визначити основні психологічні якості, необхідні для успішного виконання функцій дефектолога. До них належать: аналітико-синтетична здатність мислення; імажинативні здібності, антиципація; альтруїзм, емпатія, рефлексія; критичність; гнучкість і глибина мислення; інтернальність, витримка, спеціальна методична здатність.

Передумовою формування соціального інтелекту є наявність цих якостей у поєднанні зі схильностями конкретної особистості та її індивідуальними особливостями.

Ми спираємося на мотиваційно-динамічну стратегію вивчення майбутнього дефектолога, при дослідженні детермінації соціального становлення відповідно до якої, основною характеристикою особистості виступає її спрямованість, яка може динамічно змінюватися відповідно до внутрішнього стану й зовнішніх соціальних умов.

Ми вважаємо, що зовнішні фактори, які впливають на формування і розвиток соціального інтелекту, істотний вплив на ці процеси чинять поряд із внутрішньо психологічними, провідне місце серед яких належить індивідуально-психологічним особливостям: мотиваційному, когнітивному прояву та спрямованості особистості (соціальним установкам).

У результаті наших досліджень: аналіз теоретичного матеріалу та емпіричних даних дозволив зробити умовиводи про те, що саме високий рівень розвитку соціального інтелекту та усвідомлення можливостей його розвитку протягом всього життя і особистісних ресурсів у цьому напрямку становить фундамент успішного виконання в майбутньому всього функціоналу дефектолога.

У процесі практичної підготовки студенти зорієнтовані на активну участь у навчальному процесі, тобто постійно діють – говорять, декламують, проспівують логоритмічні вправи, моделюють, пишуть, виконують ролі у ділових та рольових іграх тощо. Вони виступають не лише як слухачі та спостерігачі, у даному випадку, але й як активні учасники подій, самостійно створюючи те чи інше явище. Ми запровадили завдання у контексті практичних занять, які сприяють розвитку креативного мислення, творчого потенціалу, емоційно-вольової сфери майбутнього дефектолога: метод драматизації (його ще називають *психодрамою*, або *рольовою грою*) відомий як один із методів активного соціального навчання та належить до тренінгів, об'єднаних під загальною назвою «групи зустрічей». Суть методу – імпровізоване розігрування учасниками ролей у заданій проблемній ситуації. Він дозволяє успішно розвивати творчі здібності, уяву, активність і креативність; дискусія (розгляд, дослідження) – суперечка, обговорення певного питання. Цей метод базується на обміні думками між учасниками [9]. Він навчає мислити самостійно, розвиває здатність методу виваженої аргументації та поважання думки інших (дискусія, що виникає під час вирішення певної проблем, скерована на формування моральних та ідейних переконань).

У сучасних реаліях частково дистанційного навчання це забезпечується проведенням занять в режимі відео конференцій ZOOM.

Висновки

Знання специфіки соціального інтелекту дає можливість прогнозувати розуміння соціальної реальності від дошкільного до зрілого віку, на різних вікових етапах особистості.

Періодизація Р. Селмана свідчить, що соціальний інтелект розвивається протягом всього життя людини. Навчання навичкам рішення складних соціальних задач може стати суттєвим напрямом вдосконалення особистості що розвивається та дорослої особистості. Якщо не навчати цьому цілеспрямовано, переважна більшість суспільства не зможе повністю реалізувати свій потенціал у ситуаціях соціальної взаємодії. Особливості підготовки дефектолога до професійної діяльності обумовлені філософією розвитку сучасного суспільства. Культура вибудовування високих людських відносин, навчання цьому студентів – це незаперечна цінність сучасного суспільства. Розкриваючи специфіку соціального інтелекту на кожному етапі онтогенетичного розвитку особистості кожен студент, майбутній дефектолог для себе визначає свої потенційні можливості та ресурси.

Література:

1. Альохіна Н. Соціальний інтелект в структурі соціальної компетентності фахівців фармації. *Вісник Харківського національного університету* №1046. Вип. 51. Харків, 2013. С. 60-63.
2. Булка Н. І. Ресурси соціального інтелекту: адаптивність, комунікативність, креативність. *Практична психологія і соціальна робота*. 2004. № 6. С. 43-53.
3. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. 308 с.
4. Гриньова, М. В. Саморегуляція: навч.-метод. посіб. Полтава : АСМІ. 2008. 356с.
5. Куниціна В. Н. Межличностные отношения Санкт-Петербург: Питер, 2003. 544 с.
6. Малафійк, І. В. Дидактика : навч. посіб. Київ : Кондор. 2009. 216 с.
7. Савінова Н. В. Проблеми підготовки майбутніх корекційних педагогів до роботи в умовах інклюзивного навчального закладу. Актуальні проблеми корекційної освіти. 2016. URL:<http://aqce.com.ua/download/publications/96/69.pdf/>. (дата звернення: 18.06.2018.)
8. Сасько О. О. Застосування діагностики соціального інтелекту для дослідження соціально-психологічних особливостей юнацтва. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету*. 2005. Вип. 31. Серія «Психологічні науки». Т. 3. С. 42-46.
9. Шнайдер Альфред. Навчання через дебати: різноманіття поглядів / адаптований переклад з англ. за заг. ред. О. І. Пометун; пер. : Г. Гупан, Т. Клекота Київ, БФ «Вчителі за демократію та партнерство», 2009. 320 с.
10. Guilford J. P. The nature of human intelligence [Text] New York : McGraw-Hill, 1967. 156 p.
11. Keating D. K. A search for social intelligence [Text]. *Journal of Educational Psychology*. Vol. 70. 1978. P. 218-233.
12. Kenny D. A. The Design and Analysis of Social-Interaction Research [Text]. *Annu. Rev. Psychol.* 1996. Vol. 47. P. 59-86.

References

1. Alyokhina N. (2013) Social intelligence in the structure of social competence of pharmacy specialists. *Bulletin of Kharkiv National University* 1046 Issue. 51 Kharkiv. 60-63.
2. Bulka N. I. (2004) Resources of social intelligence: adaptability, communication, creativity. *Practical psychology and social work*. 6. 43-53.
3. Vlasova O. I. (2005) Psychology of social abilities: structure, dynamics, factors of development: monograph. Kyiv: Kyiv University Publishing and Printing Center.
4. Grinyova M. V. (2008). Self-regulation: teaching method. way. Poltava: ASMI.
5. Kunitsyna V. N. (2003) Interpersonal relations of St. Petersburg: Peter.
6. Malafiik I. V. (2009). Didactics: textbook. way. Kyiv: Condor.
7. Savinova N. V. (2016) Problems of preparation of future correctional teachers to work in an inclusive school. Current problems of correctional education. URL: <http://aqce.com.ua/download/publications/96/69.pdf/>. (Date appeal: 06/18/2018.)
8. Sasko O. O. (2005) Application of diagnostics of social intelligence for research of social and psychological features of youth. *Visnyk of Chernihiv State Pedagogical University*. 31. Series "Psychological Sciences". 3. 42-46.
9. Schneider, Alfred. (2009) Learning through debate: a variety of views: / adapted translation from English. Alfred Schneider, Maxwell Schnurer; for general Ed. O.I. Pometun; lane. : G. Gupan, T. Klekota. Kyiv. Charitable Foundation "Teachers for Democracy and Partnership".
10. Guilford J. P. (1967) The nature of human intelligence. New York : McGraw-Hill.
11. Keating D. K. (1978) A search for social intelligence. *Journal of Educational Psychology*. 70. 218-233.
12. Kenny D. A. The Design and Analysis of Social-Interaction Research [Text] *Annu. Rev. Psychol.* 1. 47. 59-86.

Svitlana Karskanova,

V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv, Mykolaiv, Ukraine

Olena Biluk

V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv, Mykolaiv, Ukraine

DEVELOPMENT OF SOCIAL INTELLIGENCE OF FUTURE SPEECH PATHOLOGIST

Abstract. *The problem of development of social intelligence of the future speech pathologist is in the sphere of the person professional growth with an emphasis on development of the parties of social intelligence.*

The article is devoted to the analysis of psychological determinants of development of the intellect for the students who will be speech pathologists. Influence of the socially-psychological factors on a social intellect is examined here.

At different age stages of the individual the knowledge of the specifics of social intelligence from preschool to adulthood, makes it possible to predict the understanding of social reality.

Theoretical generalization of the data obtained in our research provide an opportunity to determine the basic psychological qualities that is necessary for the successful performance of the functions of a speech pathologists.

The well-known periodization of R. Selman shows that social intelligence develops throughout all person's life. Learning the skills to solve complex social problems can be an essential area for improving the developing personality and adult personality. If this is not taught purposefully, the vast majority of society will not be able to realize its potential in situations of social interaction in full. Features of preparation of the speech pathologists for professional activity are caused by philosophy of a modern society development. The culture of building high human relations, teaching students this - is an indisputable value of modern society. Revealing the specifics of social intelligence at each stage of the ontogenetic development of the personality of each student who will be defectologist determines for himself his potential and resources.

The principle of parity in the process of professional development of future special educators requires subjective interaction in tandem "teacher-student", where the teacher not so much teaches, but helps the student to learn independently, as a result of which the student receives not only knowledge but also skills. The leading principles of professional development of the future pathologist should also include the principle of dialogue.

Keywords: *social intellect, speech pathologist, factors, determinants, active socially-psychological studying, pedagogical conditions, social institutions.*